

Kuningas Óláfr Tryggvasoni lapsepõlveaastad Idateel

Mõlemas Eesti entsüklopeedias, 1973 ja 1994, on juttu pärastise Norra kuninga Olav I orjapõlvest Eestis. Loomulikult õpetatakse sama ka koolis, vt näiteks "Olav Tryggvasoni vangipõli Eestis" (lisamaterjal gümnaasiumikursuse juurde; kogumikus Eesti ajalugu. Valik ajalooallikaid. Koolibri, 2002). Tegemist on siiski soovitava esitamisega tõe pähe.

E n n T a r v e l

Ajaloodoktor

Óláfr Tryggvasoni saaga jutustab pärastise Norra kuninga (elas umbes 963–1000, kuningas aastast 995) rasketest lapsepõlveaastatest orjapõlves Idateel (muinasskandinaavia keeles Austrvegr). Nii nimetasid viikingid teatavasti Läänemere maid, mille kaudu käis nende tee Idamaile, sh Venemaale. "Eesti NSV ajaloo lugemiku" I köites (2, lk 12–15) on toodud eestikeelses tõlkes vastav osa saagast. Vanaisa saatis kolmeaastase Olavi koos selle ema Astridiga kaupmeeste laevaga Novgorodi Astridi venna Sigurdi juurde, kes oli Novgorodi vürsti juures väga tähtis võimukandja, sh maksunõudja. Teel tungisid neile kallale röövlid, kes osa inimesi tapsid, osa müüsid orjusse. Olavi ostis mees nimega Klerkon, kes tappis poisi kasvataja. Ta vahetas Olavi Klerko-nimelisele mehele soku vastu. Klerko müüs poisi edasi mehele nimega Eres kallihinnalise rüü eest. Erese käes oli Olav kuus aastat. Erese naise nimi oli Rekon, poja nimi Reas. Olav oli üheksa aastat vana, kui onu Sigurd tuli külasse maksu nõudma. Olavi nägu ja kõne torkasid Sigurdile silma, ta sai küsitledes selgeks, et tegemist on tema õepojaga. Ta ostis sugulase vabaks üheksa poolnaela (st kaalumarga) kulla eest ja tema mängukaaslane, kasuvenna, poole naela kulla eest.

Edasi on juttu, kuidas Sigurd võttis Olavi kaasa Novgorodi, kus see juhuslikult nägi tänaval Klerkonit. Onu nõus-

olekul ja abiga tasus ta oma kasvataja eest kätte – lõi mehel määratu suure tapriga pea maha. *Happy end*'i mõttes võiks lisada lugemikukatkest välja jäänud teabe ema Astridri saatusest (11, lk 301; 10, lk 103). Viiking Lodin sattus tulema ühel suvel paganate juurde Idateele, kus nägi turul nägusat Astridri hulga teiste müügiks pakutavate naiste seas. Ta ostis Astridri endale, viis Norrasse, abiellus temaga, neil olid lapsed ja nad elasid õnnelikult oma päevade lõpuni.

Sellest saagajutustusest lähtudes on Eesti ajalookirjutusse ühe pisiseigana sattunud teadmised, et tulevane Norra kuningas Olav I veetis oma lapsepõlveaastad orjapõlves Eestis. Juhan Libe kirjutab seda "Eesti rahva ajaloo" I köites (3, lk 64, 67). "Eesti nõukogude entsüklopeedia" (1973) ja "Eesti entsüklopeedia" (1994) toovad selle teabe. Ajaloo huvilised lähevad mõnikord kaugemalegi. Njállil saaga eestikeelses tõlkes on kirjutatud: "“Olav Tryggvasoni saagas” jutustatakse sellest, kuidas Norra kuningas Olav ja tema ema Astrid saarlaste kätte orjusse sattusid ja hiljem vabaks osteti" (8, lk 338).

Óláfr Tryggvasoni saaga on säilinud kolmes variandis. Üks neist on kirjutatud munk Gunnlaugr Leifsoni (surnud 1218 või 1219) Thingeyri kloostris ladina keeles 12. sajandi lõpul või 13. sajandi algul (11, lk 30 jj; 1, lk 393; 13, lk 242, 285).

Arvatakse, et selle käsikirja tõlkis vana-islandi keelde preester Styrmer hinnfródi (surnud 1245. aasta paiku). Snorri Sturlason (1179–1241), suurim muistne islandi kirjamees, kes arvatakse olevat kirjutanud ka "Noorema Edda", võttis Óláfr Tryggvasoni saaga sisse oma teosesse "Heimskringla" (tõlkes: Maa ring, Orbis terrarum – tavapärase nimetus algussõnade järgi). Selle kirjutab ta 1220. aastatel. Heimskringla variandis on see saaga kõige laiemalt tuntud, ka eesti lugejale.

Thingeyri kloostris elas 12. sajandi teisel poolel veel teine õpetatud munk, Oddr Snorrason, kes pani ladina keeles kirja Óláfr Tryggvasoni saaga (10, lk I; 1, lk 414). See sündis pärast 1170. aastat, arvatakse 1190. aasta paiku (on ka arvatud, et 1160. ja 1170. aasta vahel). Islandikeelne tõlge on sellesama Styrmer hinnfródi oma. Oddri kirjatöö peaks olema varasem. Uurijad arvavad, et Snorri on tema teksti kasutanud (13, lk 242 jj) (konvendikaaslane Gunnlaugri kohta arvatakse sedasama).

Oddri saagajutustus (mis on säilinud käsikirjades kahes variandis) väärib seega tõsist tähelepanu ja juba sellepärast on mõistlik saaga teabe analüüsimisel lähtuda esmajärjekorras sellest. Pealegi lubab Oddri saagavariandi nimematerjal teha tähelepanuväärseid järeldusi, mis Heimskringla tekstist välja ei kasva.

Oddri mõlemas variandis jutustatakse, kuidas merel tulid teelistele kallale viikingid (või: röövlid – *rans menn*), tapsid nende saatjad (*faronata*) ja võtsid kogu vara ära. Ühes variandis seisab: need olid eestlased (*that voro Eistr*). Óláfr lahutati nüüd emast, keda müüdi maalt maale. Óláfr ennast müüdi kolm korda edasi koos teiste vangidega. Esimene ostja oli Klercon (teises variandis: Clerkon), teine Klerkr (Clercr), kolmas mees, kes ostis poisi hea rüü eest, kandis nime Eres (teisal: Heres). Tema naise nimi oli Recon (Rechon) ja poja nimi Reas. Óláfriga koos oli tema kasuvend Thorgils ja nad olid kuus aastat paganate maal (... *oc voro VI vetr iheidnom londom*). Sõna-sõnalt tähendab see sõna (*vetr*) õigupoolest talve: muistsed skandinaavlastel lugesid päikese ringkäike, aastaid talvede järgi, samuti nagu slaavlastel käib see suvede (*lefo*) järgi. (Vene keeleski öeldakse tähenduses “kui palju aastaid” mõnikord “*skoljko let, skoljko zim*” – kui palju suvesid, kui palju talvi.)

Kusagil pole juttu Eestimaast ega eestlastest (peale viikingite päritolumaaratluse). Snorri jutustuse formuleeringute põhjal on aga alati tundunud endastmõistetavana, et Óláfr elas eestlaste juures. Sellepärast minagi pikki aastaid imestasin, miks olid eestlastel niisugused kummalised nimed ja mida need küll tähendada võisid. Tegin kunagi professor Aristega sel teemal juttu. Tema ütles, et ei oska midagi arvata, aga läänemeresoome nimed need küll ei ole. 1950. aastate lõpul tegelesin Liivimaa Poola aja agrarajaloo allikatega. Riigimõisate (nn folvarkide) personali tüüpkoosseisu kuulusid valitseja (poola keeli: *urzędnik*), kirjutaja (*pisarz prouentowy*), pereemand (*rykunia*) (12, lk 65 jj). *Rykunia* tähendas niisiis virtinat, pereemandat, perenaist, mõisa n-õ naispoolse majanduse (karjamajanduse jm) juhti. Termin oli poola keelde laenatud vanemast leedu keelest, kus see sõna (*rykūnė*) tähendas perenaist (6, lk 254; 5, lk 97).

Siis kargas mõte 16. sajandi lõpu Poola riigimõisast äkki aastatuhandevahetuse Eestimaale. Märksa hilisemalegi ajale on omane, et talus ei kutsu pereleivavanemaid nimepidi, vaid peremeheks ja perenaiseks. Saagas on küll öeldud “tema naist kutsuti Recon” (*kona hans hett Recon*), aga see ei tarvitse tähendada isikunime – ilmselt kutsuti te-

da mingis balti keeles perenaiseks. Et tegemist on balti keelega, selgub veenvalt ka peremehe nimest Eres. See stiilne nimi tähendab kotkast (tänapäeva leedu keeles *erelis*, muinaspreisi keeles *arelis*). Poja nime (*Reas, Rekóni*) ei oska seletada, võib-olla on need nimekujud tuletatud isa-ema nimest, võib-olla autorite moonutatud. (Heimskringla jutustuses on ju isa enda nimeks toodud Réás). Ka esimese ja teise ostja nime (Klercon ja Klerkr) ei saa kuidagi eesti keele raamidesse painutada. Mõnes balti keeles oleks midagi taolist (*kl* + vokaal + *r* või *rk*) ju mõeldav, aga võiks ka arutada, et ehk ei ole jälle tegemist mitte isikunimega, vaid hoopis ametitähistusega. Klerk tähendas islandi keeles õpetatut.

Millise balti keelega võis olla tegemist, millise rahva juurde oli Óláfr edasi müüdüd, oleks liiga julge oletada. See ei tarvitsenud olla leedu keel, me ei tea ju põrmugi, kuidas perenaist ja kotkas võisid kõlada kura, semgali või seeli keeles. Ka preisi *arelis* (kotkas) on ülimalt lähedane sõna, arvestades tolle aja kirjapanekute foneetilist heitlikkust. See, et eestlased oma vange-orje lõuna poole edasi müüsid, on teada-tuntud tõsiasi. Henrik jutustab oma Liivimaa kroonikas seoses saarlaste 1226. aasta rüüsteretkega Roots: “Ja äkki nägi ta saarlasti Rootsist saagiga ja õige paljude vangidega tagasi tulevat. /- -/ ka oli neil kombeks müüa neid kuralastele ja teistele paganatele” (4, XXX,1).

Kui võtta omaks arvamine, et Óláfr ei elanud kuus aastat mitte eestlaste maal, vaid hoopis mingi balti rahva juures, asetub uude valgusesse ka saaga Heimskringla variandi jutustus, kuidas Sigurdr Eiriksson käis eestlastelt regulaarset andamit kogumas “vägevalt, paljude meestega ja suure varaga”. Sellest järelduks, et Eesti (või osa sellest) oli 10. sajandi lõpukümnenditel, enne Jaroslav Vladimirovitši Tarbutretke 1030. aastal, Novgorodi maksualune. Selliseid arvamusi esinebki kirjanduses. Ivar Leimus kirjutab (7, lk 1095): “Ja 10. sajandi lõpust pärineb ka esimene kirjalik teade raha arvestamisest Eestis. Kuulsas Olav Tryggvepoja (Tryggvessoni) saagas sõnab kuningapoja onu Sigurd poisse välja ostes talumees Eresele: “Raha nende eest ma kaalun jalamaid.”” Oddri saagavarianti-

des ei ole jälle sõnagi, nagu oleks onu Sigurdr tulnud maksu koguma Eestimaale. Ta tuli sinna maale, kus talumees Eres elas. Pole võimatu, et mingi balti hõim oli vürst Vladimir Svjatoslavitši (Novgorodi vürst 969–977, Kiievi vürst umbes 980–1015) ajal lühemat või pikemat aega Novgorodi maksualune. Milline hõim võiks kõne alla tulla, selle kohta ei anna napid vene kroonikatekstid õigupoolest teavet. 983. aastal tegi Vladimir (juba Kiievi vürstina) igatahes sõjakäigu balti rahva jatvjaagide (jatvingide) vastu Neemeni keskjooksust edela pool. Kroonika sõnul võitis ta jatvjaagid ja võttis nende maa (9, lk 130). Aga saaga üpris üksikasjalise kronoloogia järgi kohtus onu Sigurdr Óláfriga 972. aasta paiku, seega tosin-kond aastat varem, kui et alistatud jatvjaagid oleksid saanud kõne alla tulla.

Kirjandus

1. Antiquités russes d'après les Monuments Historiques des Islandais et des anciens Scandinaves. Éditées par la Société Royale des Antiquaires du Nord. Tome premier. Copenhague, 1850.
2. Eesti NSV ajaloo lugemik. 1. kd. Tallinn, 1960.
3. Eesti rahva ajalugu. 1. kd. Koost J. Libe. Tartu, 1932.
4. Henriku Liivimaa kroonika. Tõlkinud R. Kleis, toimetanud E. Tarvel. Tallinn, 2005.
5. Jurginis, J. Baudžiavos isigalėjimas Lietuvoje. Vilnius, 1962.
6. Jurginis, J. Lietuviu šeima XII–XIV amžiais. – Iš Lietuviu kultūros istorijos. I. Vilnius, 1958.
7. Leimus, I. Inflatsioon Eestis aastail 1000–1700. Akadeemia 2004, nr 5.
8. Njállli saaga. Vanaislandi keelest tõlkinud Arvo Alas. S.l., 2001.
9. Novgorodskaja pervaja letopis staršego i mladšego izvodov. Moskva-Leningrad, 1950.
10. Saga Ólafs Tryggvasonar af Oddr Snorrason munk udgivet af Finnur Jónsson. København, 1932.
11. Snorri Sturluson. Heimskringla I. Bjarni Adalbjarnarson gaf út. Íslenzk Fornrit. 26 Bindi. Reykjavik, 1941.
12. Tarvel, E. Folvark, pan i poddannõi. Tallin, 1964.
13. Vries, J. de. Altnordische Literaturgeschichte. 2. Auflage. Bd. 2. Berlin, 1967.